

Daces Puķītes dienasgrāmatas, pieraksti un fotouzņēmumi. J. Vīksnas foto, 2024

PIEMINEKĻU INSPEKTORES DACES PUĶĪTES (1942–2001) DIENASGRĀMATU FRAGMENTI PAR NORISĒM CĒSU PILSDRUPĀS 1974. GADA PIRMAJĀ PUSĒ

Lai arī personu dienasgrāmatas pēc vēstures avotu klasifikācijas pieskaita pie īpaša literatūras žanra, kas atrodas starp daiļliteratūru un zinātniski vēsturisko literatūru, un vēsturnieki pret dienasgrāmatām mēdz izturēties piesardzīgi to subjektivitātes dēļ, tās tomēr bieži ir vērtīgs papildmateriāls pagātnes notikumu “izkrāsošanā”. Aiz formālajiem likumu pantiem un rīkojumiem tieši dienasgrāmatu ieraksti pagātnes notikumus padara dzīvus, piešķirot tiem autora balsi, emocijas.

Cēsu muzejā par leģendāru darbinieci ir kļuvusi pieminekļu inspektore Dace Puķīte (1942–2001). Viņas darba mūžā apkopotais par Cēsu novada, tolaik – rajona, kultūrvēstures objektiem Cēsu muzejā ir viens no pētnieku pieprasītākajiem materiāliem. Atsevišķas uzmanības vērtas ir D. Puķītes rakstītās dienasgrāmatas. Tās sākotnēji tapušas kā uzkrāto emociju “norakstīšanas” vieta, laika gaitā vairāk kļūstot par vienkāršām rutiņu kladēm dažādu pierakstu veikšanai. Tomēr mūsdienās tās lasāmas kā unikāls laikmeta liecinieks, kurā atrodamas arī Cēsu pilsdrupu pārvaldības un praktiskās saglabāšanas epizodes. Vērtīgākais no D. Puķītes dienasgrāmatās aprakstītā ir tieši viņas domu un emociju pieraksts, kas ļauj 1974. gadā pilsdrupās īstenotās aktivitātes ieraudzīt pavisam citā gaismā.

Dace Puķīte Cēsu Vēstures un mākslas muzejā sāka strādāt 1973. gadā. Pēc Rīgas Lietišķās mākslas vidusskolas absolvēšanas 1964. gadā D. Puķīte atgriezās dzimtajā Valmierā, kur strādāja par zīmēšanas un mākslas skolotāju Valmieras Viestura vidusskolā un 36. pilsētas profesionāli tehniskajā skolā par estētiskās audzināšanas un tehniskās rasēšanas pasniedzēju (LNA LVA, 442. f., 1-1. apr., 1355. l., 10.–12. lpp.). 1967. gadā D. Puķīte iestājās Latvijas PSR Valsts mākslas akadēmijas Mākslas zinātņu neklātienes nodaļā, kuru absolvēja 1973. gadā ar teicami aizstāvētu diplomdarbu “Mūra arhitektūras attīstības problēmas Ziemeļvidzemē 13. gs.”, kas izstrādāts mākslas zinātnieka Romja Bēma vadībā.

Tieši diplomdarba tēmas izpētes nolūkos D. Puķīte pirmo reizi nokļuva Cēsu Vēstures un mākslas muzejā. Tomēr liktenīgā satikšanās ar muzeju notika Rīgā, Kultūras ministrijā, kur vienlaikus vizītē ieradās Dace Puķīte, lai pētītu sava diplomdarba materiālus, un Cēsu Vēstures un mākslas muzeja direktore Benita Valtere ar sūdzību par pieminekļu inspektora neesamību muzejā. D. Puķīte šo satikšanos dienasgrāmatā aprakstīja 1973. gada Vecā gada vakarā: “Ministrija stādīja mani priekšā kā M[ākslas] A[kadēmijas] studenti, kura tūlīt beigs studierēt, un izteica domu, ka šis darbs varētu mani interesēt. Savukārt mana sirds palēcās stipri uz augšu, jo šajā lietā taču es pat zināmā mērā biju nospecializējusies... kāda necerēta laime...” (CM 127313)

Ne bez pārpratumiem, par kāroto vietu arī pacinoties, 1973. gada 1. augusts kļuva par D. Puķītes pirmo darba dienu Cēsu Vēstures un mākslas muzejā. Dace Puķīte – Vidzemes zonas pieminekļu aizsardzības sektora vadītāja.

Pieminekļu aizsardzības vēsture Latvijā pēc Otrā pasaules kara joprojām ir maz pētīta tēma. Līdz šim detalizētāko ieskatu nozarē sniedz *Dr. hist.* Mārtiņa Mintaura monogrāfija “Arhitektūras mantojuma aizsardzības vēsture Latvijā” (2016), kurā minētajam laika periodam veltīta apjomīga nodaļa. Tomēr joprojām trūkst lokālu pētījumu, kas apskatītu pieminekļu inspektora reālo ikdienas darbu un sasaistītu to ar norisēm valsts mērogā.

Jau 1968. gadā Latvijas PSR Kultūras ministrijā bija radusies ideja par pieminekļu aizsardzības inspektoru štata vietu radīšanu arī ārpus Rīgas, sākotnēji izveidojot četras inspektoru vietas – katram novadam vienu (Čoldere 1998, 53). 1973. gadā pieminekļu aizsardzības inspektoru štata vietas izveidoja Latvijas PSR novadpētniecības muzejos. Sākotnēji tos kā Vidzemes, Kurzemes, Zemgales un Latgales zonu inspektoru posteņus nodibināja Cēsu, Kuldīgas, Jelgavas un Rēzeknes muzejos (Vignere 2009, 18). Darba lauks bija neiedomājami plašs, kā neiespējamu to savā dienasgrāmatā aprakstīja arī D. Puķīte: “6 rajoni – visa Vidzeme, nekādi nevarēju uztaisīt sistēmu, ko tad īsti lai dara. Mēģināju izdomāt, kā pie šī milzīgā pieminekļu daudzuma Vidzemē uztaisīt arhīvu, sistēmu apmēram izdomāju, bet tas ir tik darbietilpīgs process, ka neredzu jēgas. Kā strādāt ar rajoniem? Ko var izdarīt visā Vidzemē? Ieskrēju te vienā, te otrā rajonā, kaut ko iesāku darīt, bet – ja sāk, tad te ir jāsež uz vietas un jānodarbojas ar kaut ko vienu dotajā virzienā.” (CM 127313)

1974. gadā ar Latvijas PSR Kultūras ministrijas pavēli Nr. 259 par Cēsu Vēstures un mākslas muzeja atbildībā esošo kultūras pieminekļu aizsardzības sektoru darbības zonu noteica vairs tikai divus rajonus – Cēsu un Limbažu (LNA LVA, 678. f., 1. apr., 410. l., 91. lpp.). Sākot ar 1977. gadu, šādas vienības tika nodibinātas pie visiem novadu muzejiem (Vignere 2009, 18).

D. Puķītes un Cēsu viduslaiku pils profesionālā satikšanās 1973. gadā, no vienas puses, ir šķietami epizodiska uz abu stāsta varoņu dzīves līnijas, tomēr – Cēsu pils bez D. Puķītes šodien, iespējams, būtu pavisam cits stāsts.

Publicēšanai atlasīti ieraksti no D. Puķītes 1974. gada pirmās puses dienasgrāmatām, kad Cēsu radošā inteliģence bijušajā Vācu ordeņa Livonijas mestra rezidencē saredzēja Laulību zāles un koncertestrādes potenciālu.

1974. gada 6. janvāris, svētdiena

(..) pirmā apspriede par pilsdrupām: kamīntelpā sapulcējušies – direktors A. Anspaks¹, žurnāliste R. Brengmane², rajona arhitekte V. Caune³, radošā inteliģence – J. Dronis⁴, M. Lukaižis⁵, A. Jansons⁶, D. Lukaiže⁷, Ozoliņš⁸, no mūsu muzeja – pasākumu galvenā organizatore Irina Eglīte⁹, ekskursiju vadītāja.

Gluži sakarsētā atmosfērā strīdi un debates par turpmāk veicamajiem darbiem pilsdrupās. Citēju dažas domas:

V. Caune: “Bez urrā saucieniem!”

A. Anspaks: “Ar arheoloģiskām metodēm tālu netiksi.”

Strīdi turpinās līdz baltkvēlei. Es klusēju un klausos. Mēģinu kaut ko saprast. Izdalās divi pretēji poli (tā man liekas): V. Caune un pret viņu visi pārējie. Viens > visiem. Kam tad īsti ir taisnība, un kas te vispār ir taisnība? V. Caune pēc savas profesijas, protams, stāv šai lietai vistuvāk. Hm, būs ar viņu jāparunā zem četrām acīm...

Es tā īsti nevaru saprast arī radošās inteliģences darbu un domas: kāds tad ir viņu mērķis? Viņi ar tādu sparū metas virsū rietumu tornim un tik briesmīgi par viņu uztraucas un vaimanā, bet tas taču ir vislabākajā stāvoklī, ko tad lai nesaka par pārējiem trim, kuri ir un tuvojas avārijai? Un ko nozīmē “sabiedriskā kārtā restaurēt pili”? Tie taču ir miljoni, tie ir tūkstošiem cilvēkstundu, kur tad te ir tās atvaļinātās un brīvlaistās masas?

Runa ir par logiem, durvīm, jumtiem, izmantošanu izstādēm, kafejnīcu, koncertestrādi utt. Man no tā visa griežas galva, un es esmu apjukusi šajā jūklī.

Mani uztrauc tas, ka mēs tomēr esam sava laikmeta gara ražojums, un tas mums patiesi netraucē dzīvot un radīt šodien, bet, tiklīdz runa ir par pagātnes vērtībām, mēs nonākam sarežģītu problēmu priekšā – nespēja iedzīvoties un izjust pagātnes vērtību. Es domāju, ka taisni tāpēc ir jāpieskaras šīm vērtībām nemanāmi – ar asu skalpelīti, ar pinceti...

Jo vairāk skatu Cēsu pili, jo vairāk mani satriec tā lielā jutība pret apkārtējo dabu, kurā iekausēta, no kuras izaug celtnes, jutība pret formu un formu kopu. Tas viss savukārt pakļauts loģiskai konstrukcijai, jutība pret detaļu. Ja runājam par arhitektūras un tēlotājas mākslas sintēzi – te tā ir, pie kam savā augstākajā izpausmē, kad mēs jau vairs neapjaušam, kur beidzas arhitektūra un sākas tēlniecība: masu un proporciju kopums tverams no dažādiem skatu punktiem, aizvien jaunā atklāsmē pārsteidzot ar savu emocionalitāti. Jeb, smalki izsakoties, masu un proporciju kopums ieguvis ne vien tehnisku un ideoloģisku, bet arī emocionālu attaisnojumu. Tas neattiecas tikai uz lielām masām un proporcijām, bet arī uz detaļām – līdz vissīkākajai.

¹ Antons Anspaks (1929–2001) – Cēsu Vēstures un mākslas muzeja direktors (1973–1976).

² Rūta Brengmane – Cēsu rajona laikraksta “Padomju Druva” žurnāliste.

³ Vija Caune – Cēsu rajona galvenā arhitekte.

⁴ Jānis Dronis (1939–1981) – mākslinieks, interjerists.

⁵ Māris Lukaižis (1943–1998) – Cēsu Komunālprojekta arhitekts.

⁶ Andrejs Jansons (1937–2006) – tēlnieks.

⁷ Dace Lukaiža (1944–2020) – M. Lukaiža sieva.

⁸ Aivars Ozoliņš (1941–2001) – arhitektūras tehniķis.

⁹ Irina Eglīte – Cēsu Vēstures un mākslas muzeja ekskursiju vadītāja.

Un tad pienāk tas brīdis, kad mums šajā filigrānajā kopumā kaut kas ir jāpieliek vai jāatņem jeb, kā mēs šodien sakām, jāpārveido, jāpiemēro mūsdienu prasībām...

Gandrīz lielāko tiesu ar to pašu pietiek, lai celtnē būtu mirusi. (..) Katrs jaunievedums, lielāks vai mazāks, ir tikai butaforija, kuru iesēdināt mūsdienu aprēķinātājam, bet ne "jutējam", ir grūti.

Tā ir mana šodienas pārlicība, un tur es neko nevaru darīt.

Jūtu, ka ar logiem un durvīm, un interjeriem rietumu tornī būs tāpat. Mēs brēcam par varītēm, ka mums vajag, bet vispirms ir jādodomā, ka vajag bērnu bērniem... Domāju, ka tomēr pamatprincipam ir jābūt – glābt nebojājot...

Vispār jau logi un durvis ir vajadzīgi, lai neložņātu melnā masa, bet, loģiski domājot, visa glabātājs ir svaigs gaiss un caurvējš. Kā tad ar mitruma režimu un ventilāciju?

Ak kungs, cik man ir maza sajēga, skaitos speciālists, kam jādod vadoši norādījumi, bet sēžu kā trusītis, ausis pieglaudis...

Jāsavāc ap sevi zinoši cilvēki un jāsummē viņu domas, nekas cits neatlieks. Par daudz lielu vērtību turu rokās, lai rīkotos vienpersoniski. Sēžu malīnā, noskatos uz visu šo jezgu un pūlos sašifrēt, kas ir šī tā saucamā "radošā inteliģence" – pils glābēju komanda. Kas ir Irina, kura vada visu šo traci? Speciāliste viņa nav. Entuziaste? Nesmuks vārds. Vai viņu interesē pils vai "pirmā vijole"?

Kas ir Māris Lukaižis, kurš man no pirmā acu uzmetiena ir radījis zināmas antipātijas, brēkādam par sevis apliecināšanu? Kāda velna pēc sevi jāapliecina? Strādā, un viss. Labākais apliecinājums ir darbs un tīra sirdsapziņa, kas te ko spriedelēt?

Kas ir V. Caune, pret ko es jūtu vērsta visu antipātijas? Speciāliste. Kāpēc viņa apšaubā visu šo darbošanos un nemītīgi brīdina?

Kas ir Antons Anspaks? Censonis, kurš grib, lai būtu smuki, neredzot dziļākas saknes.

Kas esmu es? Persona, kurai jātieks skaidrībā, kas būtu darāms ar šo satrakoto masu un kā jāvirza viņa pareizā gultnē. Kas ir pareizi? Kas nepareizi?

Ak kungs! Vienam pastāvēt! Steidzīgi jāmeklē izeja! Un vairāk jābaidās no tiem, kuri mani sauc par Dacīti, un vairāk jāuzklausā tie, kuri ir opozīcijā.

Tad Antons iepazīstina mūs ar Lademahera torņa pagrabu, kurā kāds sēž un... rok. Vēl kas jauns.... Saucoties Juris Šmits¹⁰. Kas viņš ir? Radošā inteliģence. Esot arheologs, jo strādājis pie arheologiem. Kas tad ir "pareizi rakt", "nepareizi rakt"? Vispār rakt vai nerakt? Man, protams, būtu daudz jautājumu, bet pagaidām klusēju. Mana nezināšana mani dzen izmisumā...

7. janvāris, pirmdiena

Šodien abas ar Irinu Eglīti braucam uz Kultūras ministrijas PAP arhīvu¹¹. Gribu paskatīties materiālu par Cēsu pilsdrupām. Irina ir persona, kura organizē un noņem ar pilsdrupu pasākumiem, un es uzskatu, pirms kaut kam ķeras klāt, ir jāzina, kas tas ir.

Izrokam 1927. gada izrakumu protokolus. Toreiz rakti šurfi līdz 3 m dziļumam. Te skaidri redzams, cik uzmanīgam jābūt, apakšā ir gluži veselas būvkonstrukcijas un telpas, par atradumiem kā tādiem vispār nerunājot. Antons saka: "Būvgruži."

12. janvāris, sestdiena

Šodien muzejā atnākuši Juris Šmits un Andrejs Jansons. Iesākas saruna par Cēsu pili. Godīgi nolieku priekšā visus savus "par" un "pret". Tajā pašā laikā jūtu, ka starp mums ir spēcīga barjera. Man atliek piedot šo zināmo neticību, gan jau laiks visu parādīt un pierādīt. Un kas tad es esmu – knīpa ar zīrgastīti.

Laikam jau kaut kādā veidā jūtama mana ārkārtīgā nepatika par visu to, kas notiek pils drupās: dažādas puses – Antons, tad radošā inteliģence, tad arhitekts Stukmanis¹² no LRP. Pie kam neviens no viņiem nav speciālists... Tas var novest pie traģiskām beigām.

13. janvāris, svētdiena

Šodien pilsdrupās talka. Te ar laužņiem un lāpstām, un nestuvēm sanākuši zēni no profesionāli tehniskās skolas. Strādā rietumu tornī. Attīra aizbirusos kāpņu pakāpienus. Viss ir sasalis, un tā kapāties ar laužņiem...

Otra daļa sveču gaismā kapājas rietumu torņa pagrabā. Lukaižis Māris apgalvo, ka te jau ir kādreiz izraknāts un te vairs nav, ko meklēt, un tas viss ir izsviežams slānis. Kā M. L. zina, ka tas nav arheoloģisks slānis? Vai zelta meklētāju rakņājumi ir uzskatāmi par vēra ņemamiem? Un vai tad te vispār ir kaut viens kvadrātmeters, kas nav arheoloģisks slānis? Visi ir ar sevi tik apmierināti un tādā sajūsmā par savām idejām, un tik pārliecināti par savas darbības neklūdīgumu, ka man te iepīkstēties vispār ir lieki. Pie tam vienīgais cilvēks Cēsīs – V. Caune ir Maskavā uz 3 mēnešu kursiem. Tā nu es esmu vienīgā pretiniece, lielā kaitniece... Bez tam esmu tik vāji bruņota zināšanām, vienīgi intuīcija saka, ka tas viss ir ārpriests, kas te notiek... (..)

Braucu mājās ar riebiņu sajūtu, tā, it kā es būtu kaut ko netīru sastrādājusi. Un tā jau arī ir – es taču tomēr visam stāvu klāt...

4. februāris, pirmdiena

Šodien esmu Rīgā. (..) Ar Irēnu Bākuli¹³ saruna par Cēsu mūra pils logu un durvju projektiem rietumu tornim. Sarunājam, ka nepieciešama metodiskā padome Cēsīs.

Saprotu, ka, tā kā tā, neskatoties uz A. Anspaka nemītīgo pretošanos, arheologs ir vajadzīgs. Tā kā atceros, ka Malvess¹⁴ ir kaut ko strādājis pie Cēsu pils, aizeju pie viņa aprunāties, kas un kā. Viņš saka, ka strādā pie diviem objektiem un Cēsu pili nevar paņemt.

Parunājamies par Cēsu pili. Viņam interesanta doma, ka sprādziens 16. gs. ir noticis pie sienas starp ziemeļu un rietumu torņiem. Tā kā kādreiz pavidēja doma, ka, lai

¹² Ilgonis Stukmanis – arhitekts, Latvijas PSR Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas konstruktora birojs.

¹³ Irēna Bākule (1945–2013) – Latvijas PSR Kultūras ministrijas vecākā arhitekte.

¹⁴ Roberts Malvess (1905–1982) – vēsturnieks, Latvijas PSR Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas konstruktora birojs.

¹⁰ Juris Šmits – mākslinieks noformētājs, vairāku Cēsu arheoloģisko izrakumu dalībnieks.

¹¹ Domājams, Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju, tēlotājas mākslas un pieminekļu aizsardzības pārvaldes arhīvs.

nestaigātu huligāni, jāpaaugstina siena starp ziemeļu un rietumu torni, R. Malvess iesaka sazondēt parhama sienas vietu un paaugstināt labāk to. Man jau liekas, kas tad, kad sienu atraks no uzsēdumiem, viņa stipri paaugstināsies un nebūs nekas īpašs jāceļ.

Es stingri uzstāju J. Šmitam, ka jābrauc uz Rīgu un jākārtoti atļaujas rakšanai Lademahera tornī. R. M. stāsta, ka J. Š. esot bijis un kaut ko kārtojis.

Mani droši vien uzskata par riebīgu pedantu, bet man visa šī darbošanās asociējas ar vienu vienīgu afēru, un gluži pretīga ir šī nemitīgā klaigāšana un lielīšanās pa visu pasauli.

9. februāris, sestdiena

Visu laiku strādā sutkinieki un tīra pagrabu zem šķūņa. Drazas ber kapitula zāles teritorijā. Lieki A. Anspakam stāstīt, ka tie nav mēsli, bet kapitula zāles konstrukcijas, uz kurām viņš to dražu gāž.

Šodien jābūt ekskavatoram, kurš šo dražu aizvāktu, bet, par laimi, neatbrauc...

Vakar ar K. Ozolu¹⁵ izstaigājām drupas un es lūdzu viņu vēl reizi man izstāstīt, kur kas ir. Atnācis A. Anspaks, M. Lukaižis, A. Jansons, J. Šmits. Savācu visus un eju uz drupām. Stāstu un skaidroju, un parādu, un pierādu, ka te grūzus nedrīkst bērt. Brēcu, ka te sagāztais ir jāgrābj ar lāpstām, ka nedrīkst virs konstrukcijām drebināties ar ekskavatoru. A. Jansons ar J. Šmitu apsolās Antonam nospraust robežas un novilkt drāti, cik tālu drīkst rakt. Antons spurojas un ārdās, ka te nekāda zāle nav un tie visi ir ar ekskavatoru nogrābjami un nolidzināmi mēsli. Un lieki ir vispār kaut ko skaidrot...

Es zinu tikai vienu – jau izdarītais ir noziegums, un nesaprotu, kas ir jādara, lai manam priekšniekam aizietu līdz centriem... Nesaprotu viņa mērķus un centienus.

Šausmīgi nepatīk arī M. Lukaiža un I. Stukmaņa lielā pašapziņa. Pārāk brīva pieeja tik lielai vērtībai.

Strādāt pilsdrupās paliek A. Jansons un J. Šmits. Grābj zemes no velvītes, kas ved uz svētku zāles pusi. Neredzu nekādu jēgu, jo atraktā velve taču būs jānostiprina, kā ar hidroizolāciju..., kas to darīs, kā viņi iedomājas laist šādās nedrošās telpās apmeklētāju plūsmu, kas to vispār atļaus un pieņems? Neredzu nekādu sistēmu un loģiku – ne viņu, ne savā darbā...

10. februāris, svētdiena

Šorīt pilsdrupās talka. Ceļos, lai brauktu, bet nevaru pāiet. Zvilnu un kārtāju foto negatīvu arhīvu, un nervozēju, kas notiek ar konstrukcijām, virs kurām drebinājas ekskavators.

11. februāris, pirmdiena

Skrienu uz pilsdrupām, bet, par laimi, ekskavators nav bijis, toties krietni auguši grūžu kalni un bērts vēl tālāk uz konstrukcijām. Visa sestdienas runāšana priekš kaķiem. Vai viņš ir bezkauna vai debils?

¹⁵ Konstance Ozola (1909–1991) – vēsturniece, arheoloģe, Cēsu muzeja direktore (1945–1964).

12. februāris, otrdiena

(..) Zvana V. Vilīte¹⁶, ka brauks metodiskā padome uz pilsdrupām, Ungurmuižu un Straupi.

13. februāris, trešdiena

Tā kā skatīs arī pilsdrupas, nokomandēju A. Anspaku un M. Lukaiži kā galvenos līderus, lai ierodas uz padomi. Ejām uz pilsdrupām. Pagaidām komisijai par paveikto domstarpību nav?!

24. februāris, svētdiena

Šodien, protams, ir ekskavators un grābj pilsdrupās, cik jaudas. Spēju tikai stāvēt un izmisīgi sargāt. Ar nestuvēm dragā ārā zemes arī no rietumu torņa.

3. marts, svētdiena

Šodien atkal talka pilsdrupās. Izved nozāģētos kokus un atkal dragājas rietumu tornī.

3., 17., 24., 23., 31. marts – talkas pilsdrupās

Nupat iet par traku. Pilsdrupās Antons ar laužni uztaisīja caurumu velvei, kuru tīrīja A. Jansons un J. Šmits. Padaudzījis ar laužni no virspuses un izdzirdis dobru skaņu, ņēmis un dragājis, kamēr pamatīgs robs. Pa to tagad plūdis ūdens, un vispār...

Rietumu torņa zemes stāvā nav saprotams, kāpēc izlauzti pakāpieni, kuri esot bijuši vēlāka laika, kā domā dižais speciālists un piļu pētnieks M. Lukaižis.

Pa logu izsvieda kupola zāles zemes kārtu rietumu tornī. Kurš zina, kas tas bija un kāpēc tādu kārtu bēra? Izolācija? Rakstu ziņojumu Rīgai par Antonu un Cēsu sabiedrību.

3. aprīlis, trešdiena

Beidzot sagaidu metodisko padomi pilsdrupās.

No Rīgas: R. Malvess, J. Apals¹⁷, L. Plauciņš¹⁸, M. Apinis¹⁹, I. Stukmanis, I. Bākule.

Cēsnieki: J. Šmits, A. Jansons, M. Lukaižis, J. Dronis.

Muzejs: K. Ozola, S. Ruska²⁰, I. Eglīte, A. Anspaks.

L. Plauciņš iesāk runu ar to, ka Cēsu pils ir ļoti nozīmīgs objekts un uzņemta Vis-savienības nozīmes pieminekļu sarakstā. Tas ir objekts, kuram jāpieiet sevišķi uzmanīgi, jebkādu darbību saskaņojot.

¹⁶ Valda Vilīte (1941–2021) – mākslas zinātniece, Mākslas sektora vadītāja Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju un kultūras pieminekļu zinātniskās pētniecības padomē (1973–1977).

¹⁷ Jānis Apals (1930–2011) – arheologs, veicis vairāku nozīmīgu arheoloģisko objektu izpēti tagadējā Cēsu novadā.

¹⁸ Leons Plauciņš (1903–1993) – Latvijas PSR Kultūras ministrijas Pieminekļu aizsardzības inspekcijas galvenais arhitekts (1958–1979).

¹⁹ Mārtiņš Apinis (1938–1991) – vēsturnieks, viens no pirmajiem pieminekļu aizsardzības teorētiķiem, Latvijas PSR Kultūras ministrijas vecākais inspektors.

²⁰ Sarma Ruska (1941–2010) – Cēsu Vēstures un mākslas muzeja galvenā fondu glabātāja (1968–1997).

Ir ziņas par trauksmainu privātpersonu darbību. Pirms arheoloģiskiem izrakumiem nedrīkst neko darīt. Var vienīgi izvest būvgružus. Muzejs nav tiesīgs sākt arheoloģiskos izrakumus. Neko nedrīkst darīt zinātniski nepamatoti. Pastāv nolikums par saskaņošanu vispirms jau ar rajona arhitektu.

Nepatikama ir nepareizā informācija un reklāmas pie ordeņa pils aptīrīšanas. Tiek minēts R. Brengmanes raksts, kurā minēts, ka darbība notiek saskaņā ar Kultūras ministriju.

Par redzēto un dzirdēto būs ziņojums rajona Izpildu komitejai.

A. Anspaks: paskaidro, ka mērķis sakārtot pilsdrupas labā kārtībā, lai var rādīt visiem. Tālāk sāk ar sūdzībām par restaurācijas kantora darbību, kuri nav novākuši sastatnes gar svētku zāles sienu. (Pārbaudīju, tā ir arī spēcīga Cēsu neizdarība, nav nekādu pasūtījumu un dokumentu!)

A. Anspaku pārtrauc M. Apinis, norādot, ka komisija ir ieradusies nokārtot gluži citus jautājumus un par kantori jāraksta sūdzība.

Tad visi dodas uz pilsdrupām, lai noskaidrotu jautājumus, kas saistīti ar arheoloģiju.

A. Anspaks: pils pagalmā norāda uz kapitulzāles teritoriju un paziņo, ka šos kalnus nolīdzinās, iesēs zāli un uzliks rādītājus.

K. Ozola: ceļ iebildumus, ka apakšā nav būvgruži, bet mūri, ka viena daļa gan ir sabērtā no ziemeļu torņa pagrabjiem, bet arī zem tā ir mūri un būvdetaļas, un arheoloģiskie atradumi būs noteikti.

J. Apals: "Nevienu lāpsta dūrienu bez manas klātbūtnes."

A. Anspaks: turpina tālāk, ka jāiztīra svētku zāle, jārok laukums rietumu torņa priekšā utt.

M. Apinis: pārtrauc A. A. ar jautājumu: "Cik laukumos tad isti jūs gribat strādāt? Apals ir tikai viens, viņš var vadīt darbus vienā laukumā, bet ne septiņos. Darbs jāplāno mērķtiecīgi, bet pašlaik mērķtiecība nav redzama."

Tālāk risinās saruna par logiem un durvīm rietumu tornim.

L. Plauciņš: primārais ir arheoloģiskie izrakumi, un tad var vienlaicīgi stiprināt atraktais sienas.

M. Lukaižis: ne mazāk svarīgi ir logi un durvis, jo šajā vasarā jāsāk izstāde.

L. Plauciņš: kāpēc šo izstādi nevar sarīkot Straupē vai tepat Cēsu muzeja zālēs?

M. Lukaižis: tāpēc, ka jūs no Rīgas uz Straupi neatbrauksiet, bet, ja šī izstāde būs rietumu tornī, tad gan!

L. Plauciņš: vai jūs interesē rietumu tornis tikai tāpēc, ka tur nepieciešama izstāde?

M. Lukaižis: "Jā, tikai tāpēc!"

(O, paldies par atklātību, beidzot man pilnīgi skaidri šīs frakcijas mērķi un šī nebeidzamā brēkāšana par pašapliecināšanos!)

Tālāk saruna seko direktora kabinetā. Runa ir par nožogojumu starp ziemeļu un rietumu torni.

A. Anspaks: jāuzceļ dēļu žogs.

Par šo jautājumu domas dalās. Vieni uzskata, ka šis žogs ne praktiski, ne estētiski neattaisnosies un teritorija netiks pasargāta.

R. Malvess: vajadzētu atjaunot parhama mūri tik augstu, cik tas vajadzīgs. Konservēt vajadzīgā augstumā arī konventa sienas mūri.

Tālāk saruna par būvgružu tīrīšanu rietumu tornī. Bija vajadzīga arheologa uzraudzība. Bija viss jāfiksē.

Interesanti, kāpēc J. Šmits, kurš uztaisījās par arheologu un šo to fiksējis, klusē?

A. Jansons: norāda, ka J. Šmits ir fiksējis.

R. Malvess: paskaidro, ka viņš J. Š. darbu ir pārbaudījis un tas ir pieņemams.

M. Lukaižis: ceļ priekšā logu un durvju projektus rietumu tornim. Metodiskā [pado-me] tādus projektus nepieņem un norāda, ka tiem jābūt bez apkalumiem. Logiem un durvīm projekts jāapstiprina pie rajona arhitekta un Kultūras ministrijā.

Ņemu mērus un papīru un eju uz parku saskaitīt un pamatīgi samērīt komisijas iezīmētos nocērtamos kokus. J. Šmits un A. Jansons piesakās palīgos. Nezin no kurienes uzrodas M. Lukaižis un J. Dronis.

M. Lukaižis: "Tu pie visa esi vainīga!"

Šo jau es biju paredzējusi jau pirms ½ gada. Uzaicinu visus pasēdēt parciņā klēts priekšā. Dzeram šņabi, un es skaidroju:

"Viss ir norisinājies absolūti likumsakarīgi, un smieklīgi ir domāt, ka šādu spēju reakciju esmu izraisījusi es. Šis brīdis ir briedis jau visu ziemu!"

Vēl viena nedēļa un darbošanās ar ekskavatoru, un es būtu tā kā tā spiesta rakstīt ziņojumu. Esmu priecīga, ka komisija pateica gluži to pašu, par ko es esmu brīdinājusi visu ziemu.

Jūtos vainīga, ka visu šo traci neesmu apturējusi ātrāk, bet vispār – tam ir savs pamats – es taču stāvēju absolūti viena pret satrakotu masu, kuru atbalstīja Izpildu komiteja, komjaunatnes komiteja, plaša prese, bet ministrija klusēja.

Aizejot tik tālu, pašlaik ačgārnības ir klaji redzamas, un viņi paši sāk apzināties stāvokļa neēdīgumu.

M. Lukaižis joprojām ir satriekts par viņa pasākumu izgāšanos.

Es pacietīgi skaidroju, ka viņa šīsdienas uzstāšanās rezultātā cits iznākums nevarēja būt.

Viņš nevar tikt pāri kaut kādiem personīgiem konfliktiem ar V. Cauni. Bet bez saskaņošanas pakāpenības neko nevar izdabūt.

Visai sarunai cauri jūtu neticību un neuzticēšanos.

Viss ir skumji: A. Anspaks ir pilns ļaunuma, M. Lukaižis puiciski plātīgs un lielīgs, es esmu vāja un visu šo haosu nevaru sagriezt pareizās sliedēs, kaut gan skaidri redzu (beidzot), kas kā būtu darāms.

6. aprīlis, sestdiena

Šodien beidzot jaunas ēras sākums. Pilsdrupās ie brauc Zigrīda²¹ un Jānis Apali. (..) Atbrauc Apals, sēžam kamīnā, korķējam pudeli, kuru es tik pacietīgi glabāju šo "zelta laiku" sākumam, un apsolām Konstānci Ozolai strādāt, cik nu vien mūsu spēkos, godīgi...

Paskatos uz savu priekšnieku un saprotu, ka tagad tikai sāksies... Jā, nu tā jau tam laikam jābūt... Viss jaunais top pretstatu ciņā... Dievs, stāvi man klāt.

Pilsdrupās ekskavators un talcinieki. Ar lāpstām sviežam nost grūžus no kapitula zāles konstrukcijām. Vada J. Apals...

²¹ Zigrīda Apala – arheoloģe, Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas vadītāja (1974–2012).

7. aprīlis, svētdiena

Šodien strādā tikai no rīta. Jānis Melngailis²² rok tranšeju, lai pazondētu, cik dziļi sākas neskarts kultūras slānis. Tas ir gluži sekli. Atklājas sagāzušies siens. Atrodas divi veltes ribu ķieģeļi – profilēti. Skaidri redzams, ka ar ekskavatoru nedrīkst strādāt.

Jā, vakar man vēl bija interesanti piedzīvojumi – no 2. vidusskolas ir atrastas rietumu tornī burtņīcu lapas un kakas. Audzēkņi kārto savas vajadzības pilsdrupās. Zvanu uz skolu. Ierodas Andris Mizis no 1.b klases ar savu mammu. Nemam slotu, lāpstu, spaini un ejam. Tad atnāk Ojārs Bērziņš, arī no 1.b. Tas strādā kā profesionāls sētnieks tā, ka es smago spaini dabūnu nest pati.

20. aprīlis, sestdiena

Kārtējā talka pilsdrupās J. Apala vadībā. Gravā zāgē kokus. Svētku zālē ar nestuvēm nes ārā gruvešu kārtu. J. A. skaidro, lai strādā uzmanīgi, ka var būt detaļas. Kapitula zāles teritorijā nāk laukā velvju ribu profiliņi. Pie ziemēļu torņa zondējot rādās gluži plāna velvīte – domājams, velvēta eja, ieeja tajā redzama ziemēļu torņa pagraba stāvā – aizmūrēta.

Uzmanīgi jāstrādā ar lāpstām, kur nu vēl ar ekskavatoru.

Tatjana Zauerhāgena²³ vāra garšīgu zupu, bet mēs raujamies.

Antons Anspaks man pavēl sadzīt “nolūzušo” talcinieku uzvārdus. Neizdaru – vai tad šos liks kaktā, vai kā? Ne visai patīk attieksme pret talciniekiem – vecākiem ļaudīm jānes smagās nestuves no svētku zāles.

27. aprīlis, sestdiena

Šorīt jau 7.00 braucam uz Rīgu. No Rīgas tūlīt braucu uz Cēsīm. Cēsis šodien ir J. Apals. Bija paredzēts tīrīt un vest ar ekskavatoru projām gružu kaudzi. Ekskavatora nav. Talcinieku nav. Direktors aizliedzis organizēt Irinai talciniekus. Un šāds iznākums ir loģisks. (Talciniekus un tehniku sadabūt apņēmies pats Anspaks.) Pie rietumu torņa uz gravas pusi zondāžu taisa Apals, Jansons, Šmits. Atklājas, ka arī šeit ir mūrēti mūri. Tātad atkal strādāt nevar.

Šogad acīmredzot pilsdrupās nekādi arheoloģiskie izrakumi nenotiks, jo Izpildu komiteja bija piešķirusi 40 000 rubļu Cēsu pilij. Kantoris var apgūt 24 000 Jaunajai pilij. Cik saprotu no Anspaka teiktā, 16 000 rubļu ir atteikti. Kas tas ir? Diplomātija?

Visu ziemu tika runāts par arheologu. Anspaks par katru cenu gribēja Ozolu. Ozola, ņemot vērā ne sevišķi stipro veselību, protams, atteicās. Tad grib lūgt Malvesu, zinot, ka Malvess atbrauks ļoti reti. Beidzot izdevās vienoties ar Apalu. Tagad būtu mums “grun-tīgs” arheologs, nu savukārt nav naudas. Viņi, nelaimīgie, cer, ka darbu varēs veikt sabiedriskā kārtā. Žēl, es un, protams, Sarma un Jānis, par Cēsu zēniem nerunājot, bijām ļoti sapriecājušies un gatavojušies uz strādāšanu.

8. maijs, trešdiena

(..) Anspaks norāda, ka man jāapskatās dakstiņu tipi vecām celtnēm. Tie būšot jāsavāc, lai varētu uzlikt jumtus torņiem. Tās lietas jau neiet tik vienkārši, biedr Direktor! Vai ir vērts kraut čupā vecus dakstiņus, lai maksātu bargu naudu par to uzlikšanu?

27. maijs, pirmdiena

Šorīt izbraukuši b. Klinte²⁴, Apals, Bākule, Plauciņš, vēl Anspaks, Jansons, Šmits, Lukaižis, Caune, sanāksme pie b. Viksnas²⁵.

Es zināju, ka viņi brauks, bet nezināju, vai muzejā vai izpildu komitejā. Jautāju Anspakam. Viņš saka, ka muzejā. Dežurēju es, dežurē viņš. Un pēkšņi pazūd. Saprotu, ka sanāksme notiks Izpildu komitejā. Skrienu arī es. Nu kam vajadzīga šī dumjā mānīšanās? Ko tas viss nozīmē?

Pirmais jautājums par Cēsu ordeņa pils izrakumiem. Apals vēlreiz norāda, ka neko nedrīkst līdzināt. Ka nevar neko izdarīt arī ar tīru talcinieku palīdzību vien. Ir vajadzīga nauda un algots darbspēks.

Plauciņš aizsāk runu par logiem un durvīm Cēsu ordeņa pils rietumu tornī. Norādot, ka Lukaiža projekts tādā veidā nav pieņemams. Ir jāgatavo tīras dēļu durvis un logi, iespējams, pat vērtnes veidā, bez kaltām naglām un “barokālām eņģēm”.

Māris atkal sāk nelabi apstrīdēt visu teikto un nepārtraukti runā par durvju aizsālēšanu. Un tā tas viss beidzas atkal ar to, ka lūdz viņus ierasties Rīgā 4. jūnijā, lai galīgi visu izlemtu.

Man pēc visām šīm runām ir atkal “paģiras”. Kad reiz beigsies šie zēniskie izlēcieni.

²² Jānis Melngailis – neatšifrēts, iespējams, Cēsu Vēstures un mākslas muzeja saimnieciskais darbinieks.

²³ Tatjana Zauerhāgena (1903–1975) – Cēsu Vēstures un mākslas muzeja zinātniskā līdzstrādniece.

²⁴ Olga Klints – Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju, tēlotājas mākslas un pieminekļu aizsardzības pārvaldes priekšiece.

²⁵ Gunārs Viksna – Cēsu rajona izpildkomitejas priekšsēdētājs (1972–1984).

AVOTI UN LITERATŪRA

Čoldere 1998 – *Čoldere D.* Pieminekļu aizsardzība pēc Otrā pasaules kara. Vēstures epizodes un personiskās atmiņas // Doma. – 1998. 4. laid., 46.–58. lpp.

Vīgnere 2009 – *Vīgnere A.* Latvijas PSR Kultūras ministrijas darbība mākslas un arhitektūras pieminekļu aizsardzībā. 1953.–1991. gads. (Bakalaura darbs, Latvijas Universitāte.) – Rīga, 2009

UDK 904(474.3)

Cēsu pils raksti VI

Sastādītājs, atbildīgais redaktors *Gundars Kalniņš*
Korektori *Jānis Kulmanis* un *Ieva Zarakovska*
Tehniskā redaktore *Elita Egle*
Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Izdevums sagatavots ar
Valsts kultūrkapitāla fonda
finansiālu atbalstu

ISBN 978-9934-9257-1-9

© Rakstu autori, 2025
© Cēsu muzejs, 2025

Izdevējs *Cēsu muzejs*
Iespiests *SIA “Dardedze hologrāfija”*